

moet dan ook  
eggeschud, en  
voudig-  
n „geest“ ver-  
e n“ niet met  
in wel contra,  
waarheid”  
respecteren.

der” noemen.

willen zeggen:  
zoo'n theorie,  
zelfde stem:

niemand. Met  
weer bij zijn  
h wilsvorming

zelfden éénen  
Het leven voor  
e waarheidjes,  
ook niet het  
n-in-dat. Maar  
invoudige doel  
voor de andere  
bete dool voor  
bewaring van  
n het serieuze  
le broertjes te  
mee-voelende  
in elkaar zet-  
wel eens over  
n-de-dag-voor-  
en, dat in een  
ument, d a t  
telf reeds  
de wil zoekt  
indien we  
? Ursinus zegt  
ts: je zou toch  
liannar-van-de-  
Als Hij geen  
s, dan wil Hij  
hebben; als  
ts heeft”  
t ook wij mee-  
EVEN te heb-  
in het steeds  
? weet het ook  
l t j k e l i j k  
K. S.

tentie!

ellingen reeds  
at de bidstond  
paald is D.V.  
foogeschooldag  
oedelijk zal er  
tikanten-confe-

n zal geschie-

jaren oud te  
K. S.

tavia al mijn  
n. In normale  
8 uur 's mor-  
s mij opgelegd,  
t het weer heel  
ocht betekend  
minstens een  
r niet dadelijk  
en, want dat  
md niets. Voor  
nat, en heusch  
ste bezoek aan  
te krijgen en  
met het liften  
tijd orde en rust  
s, die een auto  
dupe daarvan  
eden uit wraak  
reden. Ik moet  
k van een lift  
tairen zijn die  
gers-autorijders  
staan. Dan zie  
nahrerlijk ach-  
buick of zoo,

adviseerde me  
laar dat doe ik  
het hier gaat,  
s. Dat noem ik  
weeten.

## Wat heeft de schilderkunst ons te zeggen? II (Slot)

Wij eindigden er vorige week mee, dat men een historische onjuistheid begaat, als men zegt, dat de vrijmaking van de kunst van de banden der kerk door de Reformatie hetzelfde betekent als het zenden van Hagar door Abraham in de woestijn. Ook al heeft Kuiper beweerd, dat de Reformatie de vrijmaking der kunst bewerkte.

Ieder, die op de hoogte is, weet, dat de Reformatie daar part noch deel aan heeft, omdat de factoren, die leidden tot de vrijmaking der kunst al lang voordien en dan vooral in de schilderkunst, aanwezig waren. Het was een noodwendige ontwikkeling van de kunst, te volgen vanaf de 14e eeuw in Italië tot den bloei der Hollandsche schilderschoolen in de 17e eeuw. Alle getheoretiseer over het wat en hoe der kunst als het Calvinisme nu eens niet de kunst met de wikkwaast de kerk uitgeveegd had, is vruchteloos.

De bloeitijd van de kunst in gebondenheid aan de kerk was achter den rug door de innerlijke ontwikkeling der beeldende kunst zelf.

Als deze ontwikkeling bijna voltooid is, komt de Reformatie. We kunnen toch niet zeggen, dat bij de Katholieken b.v., waar de kunst de kerk niet uitgejaagd is, ook maar iets over is van wat wij in de Middeleeuwen onder die gebondenheid verstaan. We zien allerwege een schrikkelijk gebrek aan stijl. We wagen het zelfs te zeggen, dat een protestantsche kerk een gunstige uitzondering maakt, als wij ons tenminste niet door schijn laten verblinden.

We kunnen ons nog afvragen, van waaruit de kunst in de Middeleeuwen bevrucht werd, vanuit het geloof? Hoe zoekt zich de kunstenaar, overal waar hij maar even kan, te onttrekken aan den dwang der kerk, tegelijkertijd gretig iedere opdracht aangrijpend en waardeerdend?

Hoe het met de vroomheid van menig altaarstuk gesteld is, kan hij lezen in „Herfatti der Middeleeuwen“ van Huizinga, voor die het zelf niet zien kan.

We kunnen 't afwezig zijn van een samenbindende idee betreuren, maar wie zou zooveel vrije uitingen van de laatste eeuwen willen missen, waarin groote geesten zich op een wijze uitgesproken hebben, die in gebondenheid onmogelijk zou geweest zijn?

We kunnen ons plagen met de vraag, waarom zooveel kerken nu zoo leelijk zijn, maar ik vroeg al eerder, zijn de gebouwen van andere, laat ik zeggen corporaties, dan mooier?

Er is geen enkele reden, waarom een kerk niet goed en stijlvol gebouwd zou worden, geen enkele kerkeraad zal er zich tegen verzetten.

Het schoon bestaat niet uit wat meer of minder beeldjes of schilderijen. Als er nu een bouwkunst bestaat is er geen enkele reden, waarom zij zich niet evengoed in een kerkgebouw zou uiten als in een profaan gebouw. In de Gothiek doet de profane kunst in geen enkel opzicht onder voor de gewijde.

We zien dragelijke en ondragelijke uitingen van hedendaagsche bouwkunst, beeldende kunst, gelijkelijk verdeeld over boozen en goeden. Het zou aardig, neen het zou heerlijk zijn, als de Calvinistische voortbrengselen daar nu eens torenhoog bovenuit staken. Het is echter onmogelijk, een Calvinistische kunst kan en zal er niet bestaan, dat is tegen het wezen der Kunst zelf.

Men heeft het al zoo vaak gezegd en men kan het telkens weer hooren, hoe in de Middeleeuwen de kerk de kunst zoo waardeerde, dat de vorming van een stijl mogelijk werd. De kunst, krachtig geholpen door de kerk, kon de heele maatschappij doordringen. Ieder-

behalve den chauffeur geen enkele andere persoon in den wagen. Maar ze laten je staan in de brandende zon. Bloedje, bloedje, wat doe je in de warmte.....

Nu heb ik al drie excuses genoemd, en ik zou er maar één aanvoeren. Dat betekent dus dat de inleiding al te lang geworden is. Bovendien: qui s'excuse, s'accuse. Hoewel ook dit spreekwoord opium is voor het volk!

Boven wat ik hier schrijf zette ik: Op verstrooidenreis. Niet omdat ik momenteel op verstrooidenreis ben, maar omdat ik van een in de maanden Februari en Maart van dit jaar gemaakte verstrooidenreis door Java, en naar Makassar en Menado, iets wil gaan vertellen. Dit komt me goed voor, omdat ik zoo ongedwongen kan vertellen van allerlei aspecten van mijn werk.

De reis begon dus in de eerste week van Februari. Eerste reisdoel was Cheribon, waar Ds Kroes zou trachten voor den eerstvolgenden zondag al de vrijgemaakte militairen, die in zijn brigade zich bevinden, bijeen te brengen. Uit naam van den kerkeraad van Semarang zou ik daar dan Woord en sacrament bedienen. Passage was besproken op een boot van de K.P.M. Kort na den middag werd ik afgehaald door de bus van de K.P.M., die me naar de haven zou brengen. U moet dan niet denken aan een luxe autobus, maar aan die noodbussen, die eertijds ook reden tusschen Arnhem en Deventer; drietonners, waarin wat banken zijn gezet. Onderweg namen we een dame op, die met dezelfde boot naar Makassar zou reizen. Het was de echtgenoot van een leeraar bij het middelbaar on-

## LITERATUUR EN KUNST

een was Katholiek en het ligt voor de hand, dat men geneigd is veel meer op rekening van de kerk te schuiven dan gewenscht is. Van der Grinten formuleert het al voorzichtig en scheidt de kunst van het geloof en we zijn gelukkig al zoo ver, dat we in Mohammedaansche en Bhoeddistische kunst woorden zien en geen begrippen. 't Is een aanduiding van kunst uit een bepaald milieu en niet zeer gelukkig gekozen, ontstaan doordat het geloof van de kunstenaars het algemeen verbreide geloof uit dat bepaald milieu was. Dergelijke aanduidingen geven aanleiding tot tal van misverstanden. We moeten ons afvragen, of de vormgeving in de Middeleeuwen een andere geweest zou zijn, wanneer in de vrij homogene Katholieke massa een enclave van andere gesaardheid geweest zou zijn. Wat we in andere tijden bij meerdere schakeering der gemeenschap zien, doet ons dat sterk betwijfelen. We hebben er op te letten, dat in de Middeleeuwen huisraad, kleeding, kortom al het profane van dezelfde stijlbeginzelen doortrokken was.

Niemand zal op het idee komen om de Sovjet-republiek te bestrijden op grond van het feit, dat zij in de 30 jaar van haar bestaan geen eigen stijl heeft voortgebracht.

Het gesol met Kerk en Kunst, Calvinisme en eigen stijl, kunnen we gerust achterwege laten. Wat we heden ten dage zien is dat de communist, de socialist, de vrijzinnige, de calvinist zich uit kunnen drukken in eenzelfde -isme, voorzover dat de vormgeving betreft.

(Onder de surrealisten zullen we echter geen calvinist vinden!)

Henk Krijger koestert een illusie als hij meent, dat er ooit van een schilderkunst van het twintigste-eeuwse Calvinisme gesproken zou kunnen worden.

Zelf voorstander van het expressionisme meent hij, dat het in die richting gezocht zou kunnen worden.

Als wij nu eens even bedenken, dat zoo'n Calvinistisch expressionistische uiting nu niet bepaald in een Bijbelsche voorstelling verwerkelijk hoeft te zijn, dan begrijpen we wel, dat het moeilijk is, een dergelijke uiting te lichten uit de rij van vele andere expressionistische uitingen als zijnde specifiek Calvinistisch.

Stijl is 'n dynamisch iets, zoodat we ons niet voor kunnen stellen, waarom nu juist 't expressionisme als uitgangspunt voor een Calvinistischen stijl zou kunnen gelden. De ideeën blijven, de stijl verandert. Zou er een groep kunstenaars van Calvinistische levensbeschouwing zich uiten in expressionistischen geest, dan is er nog geen sprake van een Calvinistische kunst. Deze zou kunnen ontstaan, als geheel Nederland Calvinistisch was en afgesloten van de rest van de wereld. Het zou te ver voeren om hier aan te toonen, waarom het expressionisme in wezen niet strookt met de spirituele helderheid van het Calvinisme, het heeft bovendien niet den minsten zin. Het is in 't geheel niet te veroordeelen, er kunnen niet de minste bezwaren tegen de expressionistische vormgeving zijn. We kunnen alleen maar concluderen, dat nooit of te nimmer een geloof een bepaalden stijl gecreëerd heeft.

Het vermogen om in kleur, lijn, beweging, toon iets te zeggen en op een eigen wijze, zoodat we spreken van stijl, is iets dat God, als de spraak aan alle menschen geeft. Het geloof kan de objecten, de attributen verschaffen, waarop dat vermogen zich richt en er een inhoud aan geven. Het geloof beïnvloedt echter de sprake niet. Calvinisten, Nederlandsche Calvinisten

derwijs. Ze kwam juist uit Nederland in het kader van de gezinshereniging. Ik houd er niet van als ik op reis ben, dadelijk te laten merken dat ik dominee ben. Om de eenvoudige reden, dat ik graag als een gewoon mensch behandeld word. Tijdens mijn tochten in 1947 werkte mijn tropenhelm en khaki-kleeding steeds als een uitstekende vermomming. Als ik over dat geheel mijn fototoestel nog droeg vroeg men mij steeds: „Bij welke krant bent u persfotograaf?“ En als ik het fototoestel in mijn koffer had luidde de informatie naar mijn bezigheden steeds als volgt: „Bij welke onderneming bent u planter?“

Hoewel ik dit keer geen tropenhelm op had werkte mijn khakipak ook nu wel vrij aardig. Maar het duurde niet lang of de dame begon vragen te stellen.

„Gaat u ook uit voor het onderwijs?“

„Neen mevrouw.“

„Wat is uw werk dan?“

Het hooge woord moest er dadelijk uit:

„Ik ben predikant.“

„O! Ik ben protestant, u ook?“

„Nee, ik ben gereformeerd. Schrik niet, nog wel „art. 31“.“

„O, dat is niet erg; hier in Indië is practisch toch alles één. Gelukkig worden in Indië de verschillen zoo nauw niet genomen. Mijn man is ook gereformeerd, maar hij gaat zich in Makassar ook bij de Protestantse kerk aansluiten. Het is mooi, dat we hier van de Hollandsche benepenheid af zijn.“

„Ik moet ook niets van Hollandsche benepenheid

b.v. spreken als gewone Nederlanders, zelfs met het dialect van de streek.

Laten onze tegenstanders niet beweren, een eigen stijl te bezitten, ze hebben dien evenmin als een eigen manier van loopen of spreken.

Käthe Kollwitz, de fanatieke revolutionnaire, ontleende haar vormgeving aan het impressionisme. Men kan moeilijk het impressionisme als een specifiek socialistische uitdrukkingswijze beschouwen.

Rembrandt, de Calvinist, is niet denkbaar zonder Tizian, de Katholieke Italiaansche schilder. We zijn het eens met Krijger, als hij zegt, dat de Christen-kunstenaar de eigen poort gesloten vindt. Het is betreurenswaardig, dat men zoo vaak kunstuitingen afwijst, omdat zij wat vreemd (modern noemt men dat) aandoen, zonder ook maar iets van den geest, die er uit spreekt te beseffen. Erger..... deze uitingen ook nog meent te moeten bestrijden zelf, zoodat ik al aantoonde, besmet zijnde met een bepaald en soms veranderd -isme.

Ook de Christen-kunstenaar getuigt op zijn wijze en behoeft dringend verankering in eigen kring. Het gaat maar niet aan om, zoodat ik een predikant hoorde doen, moderne bouwkunst te veroordeelen, omdat zij in haar dominerende horizontale lijn het „aardsche“ zou zoeken, in tegenstelling met het omhoogstreven van de Gothische gebouwen!

Aan zulke kunstbeschuwingen hebben we geen behoefte. Ook de tempel van het oude verbond had een horizontale tendens!

De schrijver hoopt van harte, dat degenen, die hem hiertoe gevolgd hebben, de kunstuitingen van heden ten dage met andere, zij het kritische oogen zullen bekijken. Van een klakkeloos aanvaarden behoeft geen sprake te zijn. Laten we echter de problemen zoeken, daar waar ze zijn. De kunstenaar (ook de ongeloofige) grijpt in zijn werk vooruit op de komende heerlijkheid, hij geeft er een afschaduwing van en in zijn werk leeft het heimwee naar het verloren paradijs.

A. MIDDELHOEK.

## POLITIEK EN SOCIAAL LEVEN

### Post scriptum

#### bij „Is zij uw moeder - waar is haar eer?“

Ook nadat dit artikel geschreven was, sprak ik nog met meerdere broeders-ondertekenaars, alsook met een enkele, die op de uitnodiging tot onderteekening afwijzend had beschikt. Voorts kreeg ik in dit contact kennis van feiten uit de voorbereiding op de publicatie en inzage van het eerst rondgezonden concept. Een en ander geeft mij aanleiding tot de volgende slot-opmerkingen:

1) Van de broeders werd gevraagd om instemming met den inhoud van het concept, zonder te staan op woordkeus of zinsbouw, daar deze laatste onmogelijk ieder naar den zin kunnen zijn. Met deze onderscheiding zal ieder het wel eens zijn. Maar dan mogen alle broeders bedenken, dat instemming met den inhoud iets anders is en veel meer dan instemming met hoofdzak en strekking, zoodat sommigen het (in strijd met den aan hen gericht brief) hebben opgevat, naar ik persoonlijk van meer dan één vernam. Zij, die er zoo over denken, zouden er eerlijk aan doen te publiceren in welken zin zij hun onderteekening precies hebben bedoeld; nu zijn zij allen aansprakelijk voor den geheel inhoud.

2) Van den kant van sommige der ondertekenaars heb ik o.m. in de pers nog al eens de klacht vernomen, dat er in onze kerken weer een „binding“ kwam, na-

hebben, mevrouw. Maar wat is Hollandsche benepenheid eigenlijk? En waarom betreft u dat op de kerkelijke vragen? Ik denk nog steeds, dat het daarbij gaat over gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid. Als ik niet kon gelooft, dat God ook ten aanzien van de kerk duidelijk heeft gezegd, wat Hij wil, zou ik mijn ambt neerleggen. Ik wil geen reclameman zijn voor mijn kerkje, zoodat een kruidenier klanten zoekt voor zijn zaak. Ik wil hier wel graag over doorpraten, maar als u mij zou beschouwen als iemand, die zieltjes zit te winnen begin ik er niet aan“.

„Zoo diep denk ik over deze kwesties niet na, dominee. Ik ben blij, dat mijn man protestant wordt. En verder wil ik maar over deze dingen niet praten, want u bent dominee, en dus een geleerd man (1) en daar kan ik toch niet tegen praten, dat verlies ik toch“.

„Als u de dingen zoo ziet, mevrouw, kunnen we inderdaad beter ophouden. Maar is dat niet de vragen uitloopen?“

„U bent veel geleerder dan ik, dominee, ik wil er niet verder over praten. Maar ik hoop toch, dat u me straks wilt helpen met de koel's, die mijn koffers aan boord moeten brengen, want ik ken het maleisch nog niet voldoende“.

„Nu, mijn maleisch is er ook naar!“

Maar braaf heb ik haar door de douane heen geholpen, haar koel's geïnstrueerd, en ook nog een handtasch van behoorlijken omvang naar boord gedragen.

J. P. v. d. STOEL Jr.